

הקול הנבואי

בשלוש השבטות שבין המצרים, בין צום שבעה-עשר בתמוז לצום תשעה באב, אנו מפטירים בשלושה פרקי נבואה מכאיבים במיוחד. "תלתא דפורענותא" מכונות שלוש הפטרות אלו, ומכתן כה צורבת שאחריהן נזדקק ל"שבע דנחמתא". הפטרות שתי השבטות הראשונות לקוחות מפרקי הפתיחה של ספר ירמיה, והשלישית היא פתיחת ספר ישעיה.

דומה שאין עוד תקופה בשנה המפגישה אותנו בחדות כזאת עם כוחם העמיד של נביאינו הגדולים. לנביאים לא הייתה עוצמה פוליטית. הם לא היו מלכים או אנשי חצר. בדרך כלל הם גם לא היו כוהנים או אנשי הממסד הדתי. לא היה להם תפקיד רשמי. הם לא נבחרו. רבים מהם סבלו מהיעדר מוחלט של פופולריות – ובראשם מחבר הפטרת השבוע שלנו, ירמיהו. הוא נאסר, הולקה, עונה, הועמד לדין ורק בעור שיניו ניצל. בני זמנם של הנביאים לא נשמעו להם. היוצאים מכלל זה מעטים.¹ אולם דברי הנביאים נכתבו וננצרו לדורות, ונעשו חלק מרכזי בתנ"ך. הנביאים היו המבקרים החברתיים הראשונים בעולם, והמסר שלהם מוסיף ונשמע. בפרפראזה על דברים של סרן קירקגור: כשמלך מת, כוחו נגמר; כשנביא מת, השפעתו מתחילה.²

המיוחד בנביאי ישראל לא היה שהם חזו את העתיד לבוא.

העולם העתיק רחש אנשים כאלה: מגידי עתידות, אורקלים, קוראי קלפים, שאמאנים ושאר מכשפים. כל אחד מהם טען שיש לו מהלכים בחצרה של אותה "אצבע אלוהים" אשר "חותכת גורלנו, ואך לשווא נשקוד לצור את צורתו".³ ביהדות אין מקום לאנשים כאלה. "לא ימצא בך... קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחבר חבֵר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים, כי תועבת ה' כל עשה אלה", גוזרת התורה (דברים יח, י-יב). היהדות שוללת את המעשים הללו מפני שהיא מאמינה בחירותו של האדם. העתיד איננו כתוב מראש. הוא תלוי בנו וכמה שנבחר. הצלחתה של תחזית היא בהתגשמותה; ואילו הצלחתה של נבואה היא בהתבדותה. הנביא מספר לנו על העתיד שיבוא אם לא נכיר בסכנה ונתקן את דרכינו. אם נשמע לו ונעשה זאת, נבואתו לא תתממש. הנביא (או הנביאה, שכן בתנ"ך נזכרות שבע נביאות) איננו חוזה; הוא מתריע.

נביאינו גם לא התאפיינו ביכולת לברך את העם או לקללו. כישרון זה היה נחלתו של בלעם, לא של ישעיהו או ירמיהו. ביהדות, הברכה באה מפיו כוהנים. לא מפיו נביאים.

את נביאי ישראל ייחדו דברים אחרים. הראשון הוא תפיסתם ההיסטורית. הנביאים היו האנשים הראשונים שראו את יד ה' בהיסטוריה. אנחנו נוטים לתפוס את תחושת הזמן כדבר מובן מאליה. הזמן קורה. הזמן חולף. על פי מימרה עממית, הזמן הוא השיטה של אלוהים לוודא שלא הכול יקרה בבת אחת. אך למעשה יש דרכים שונות להתייחס לזמן, ותרבויות שונות תפסו את הזמן באופנים שונים.

יש זמן מחזורי: הזמן הוא תנועתן האיטית של עונות השנה, או מחזור החיים והמוות, ההיולדות וההולדה. ואכן, בעולם

הטבע שוררת מחזוריות. יש עצים שחיים אלפי שנים, ויש זכוכים המתים בני יומם, אבל בסופו של דבר כל מה שחי – מת. המינים שורדים, אך הפרטים לא. קהלת הוא מבטאה המפורסם של תפיסה זו ביהדות: "וַיִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ וַיָּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְאֵל מְקוֹמוֹ שׁוֹאֵף זֶרֶחַ הוּא שֶׁם. הוֹלֵךְ אֶל דָּרוֹם וְסוֹבֵב אֶל צָפוֹן, סוֹבֵב סִבְבַּת הוֹלֵךְ הָרוֹחַ וְעַל סִבְיָתוֹ יָשָׁב הָרוֹחַ... מִה שֶׁהָיָה הוּא שֶׁיְהִיָּה וּמִה שֶׁנַּעֲשָׂה הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה וְאֵין כָּל חֵדֶשׁ תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ" (קהלת א, ה-ט).

ויש גם זמן עקבי: הזמן כרצף הכרחי של סיבות ותוצאות. ניסוחה המפורסם של תפיסה זו ניתן לה בידי האסטרונום הצרפתי פייר-סימון לפלאס ב־1814, באומרו כי אם "נכיר את כל הכוחות הפועלים בטבע, ואת מיקומם המדויק של כל הרכיבים שהטבע עשוי מהם", וכן את כל חוקי הפיזיקה והכימיה, כי אז "לא יישאר שום דבר חסר ודאות, והעתיד, כמוהו כעבר, יהיו הווים" לנגד עינינו. קרל מרקס יישם רעיון זה בתיאוריה החברתית וההיסטורית שלו. מתפיסה זו, שעל פיה תהליכים היסטוריים הם בלתי נמנעים, קצרה הדרך לשלילת חירות האדם.

ולבסוף, ישנו הזמן כרצף אירועים גרידא, בלי תוכנית או מגמה כללית. תפיסה זו הדריכה את ראשוני ההיסטוריונים ביוון העתיקה, הרודוטוס ותוקידידס – וממשיכיהם רבים.

לכל אחת מהתפיסות הללו יש מקום. הראשונה מקומה בביוֹלוֹגְיָה, השנייה בפיזיקה, השלישית בהיסטוריוגרפיה חילונית. אך אף לא אחת מהן משקפת את חוויית הזמן של הנביאים. נביאי ישראל ראו את הזמן כזירת ההתרחשות של הדרמה הגדולה שבין אלוהים והאנושות, ובפרט זו שבין אלוהים ועם ישראל. אם העם הזה שומר אמונים ליעודו, לבריתו, הוא משגשג. אם הוא מפר

את הברית, הוא נענש בתבוסה ובגלות. ירמיהו לא נלאה לחזור על כך באוזני בני זמנו.

עד כאן באשר לזמן. התובנה הנבואית השנייה היא הקשר העבות בין מונותאיזם ומוסריות. בדרך זו או אחרת הנביאים הרגישו – הדבר מובלע בנבואותיהם, אם גם אינו אמור במפורש – שעבודת האלילים איננה רק שקרית, אלא גם משחיתה. בעיניים פגאניות, העולם הוא זירת התגוששות בין כוחות מרובים וסותרים. בקרבות הללו, החזק מנצח. החזק מביס את הצודק. המתאימים שורדים והחלשים מתים. בעידן המודרני ניטשה האמין בכך, וכמוהו הדרוויניסטים החברתיים.

הנביאים התנגדו לזאת בכל כוחם. בעיניהם, כוחו של אלוהים משני; מעל לכול עומדת צדקתו. כיוון שאלוהים אוהב את עם ישראל וגואל אותו, עם ישראל מחויב להכיר בו כריבונו העליון ולשמור לו אמונים. אם בני ישראל לא יהיו נאמנים לה', הם לא יהיו נאמנים גם לבני אדם. הם ישקרו, יגנבו, ירמו וכן הלאה: ירמיהו מפקפק אם בכל ירושלים נותר אדם ישר אחד (ירמיה ה, א). גם את המוסר המיני והנאמנות הזוגית הם יאבדו: "בְּנִיךָ עֲזָבוּנִי וַיִּשְׁבְּעוּ בְּלֹא אֱלֹהִים, וַאֲשַׁבֵּעַ אוֹתָם וַיִּנָּאֲפוּ וְכִיתָ זֹנָה יִתְגַּדְּדוּ. סוֹסִים מִיִּזְנִים מְשָׁכִים הָיוּ, אִישׁ אֶל אִשְׁתּוֹ רָעָהוּ וַיִּצְהָלוּ" (ירמיה ה, ז-ח).

התובנה הגדולה השלישית של הנביאים הייתה עליונות המוסר על הפוליטיקה. האמירות הפוליטיות של הנביאים מועטות עד להפתיע. נכון, שמואל הסתייג ממוסד המלוכה, אבל בכל נבואותיהם הרבות של ישעיהו וירמיהו כמעט שאין רמז לעמדתם באשר לצורת השלטון הרצויה בממלכת יהודה או בעם ישראל

כולו. לעומת זאת, הם עומדים שוב ושוב על כך שעוצמתה האמיתית של אומה – ובפרט של ישראל/יהודה – אינה צבאית או דמוגרפית כי אם מוסרית ורוחנית. אם אנו נאמנים לאלוהינו ונאמנים זה לזה, שום כוח בעולם לא ינצח אותנו. ואם נפר אמונים אלה, שום כוח לא יצילנו. כדברי ירמיהו בהפטרה הנקראת בשבת פרשת מסעי (בשנים שבהן אין קוראים אותה בצירוף עם פרשת מטות), הגילוי כי אלוהי השקר מציעים רק נחמה כוזבת עלול לבוא כאשר כבר מאוחר מדי:

אמרים לעץ: אבי אתה, ולבן: את ילדתי וילדתינו קרי, כי פנו אלי ערף ולא פנים, ובעת רעתם יאמרו: קומה והשיענו. ואיה אלהי אשר עשית לך? קומו, אם יושיעוך בעת רעתך; כי מספר עריך היו אלהיך, יהודה. (ירמיה ב, כז-כח)

ירמיהו, הלוהב והמיוסר מכל הנביאים, נתפס בעיני הדורות כנביא זעם. אך אין זה הוגן כלפיו. הוא היה גם נביא תקווה מן המעלה הראשונה. הוא האיש שאמר כי עם ישראל נצחי כמו השמש, הירח והכוכבים (ירמיה לא, לד-לו). הוא האיש אשר בשעה שהבבלים הטילו מצור על ירושלים קנה חלקת שדה, כהצהרה מעשית של אמונה שהיהודים ישובו מהגלות – "כי כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל: עוד יקנו בתים ושרדות וכרמים בארץ הזאת" (ירמיה לב, טו).

תקוות הגאולה וידיעת החורבן הקרב לא היו אצל ירמיהו יסודות סותרים: הם היו שני צדדיו של אותו מטבע. אלוהים שדן את עמו לגלות הוא אותו אלוהים ששייב את העם ממנה, משום שגם אם העם ישכח אותו הוא לעולם לא ישכח את העם.

ירמיהו אולי איבד את אמונתו בעמו, אך אמונתו באלוהיו לא אבדה ולו לרגע.

הנבואה חדלה מישראל אחרי חגי, זכריה ומלאכי, נביאי ראשית בית שני. אולם האמיתות הנבואיות נכונות גם לזמננו. רק מתוך נאמנות לאלוהים נשארים אנשים נאמנים זה לזה. רק מתוך פתיחות לכוח שלמעלה מהם מתעלים אנשים על עצמם. רק מתוך הבנת כוחות העומק המעצבים את ההיסטוריה יכול עם להתגבר על פגעי ההיסטוריה. זמן רב נדרש לעם ישראל המקראי ללמוד את האמיתות הללו – ואכן, זמן רב מאוד חלף עד ששב אל ארצו ואל זירת הפעולה של ההיסטוריה. אסור לנו לשכוח אותן שוב.

סביב שולחן השבת

1. הנביאים גרסו שכוחה של אומה בא מהתנהגותה המוסרית ולא מעוצמתה הפוליטית. למה התכוונו?
2. איך יכול אדם – כמו ירמיהו למשל – להתיימש ולקוות גם יחד?
3. למה לדעתכם אנחנו קוראים את הנבואות הללו בשלושת השבועות?

1 יוצא-הדופן הבולט הוא יונה, והוא דיבר אל שאינם-יהודים, תושבי נינוה.
 2 קירקגור כתב כך: "עריך מת, ושלטונו נגמר; קדוש-מעונה מת ושלטונו מתחיל".
 Kierkegaard, Papers and Journals, 352.
 3 מתוך ויליאם שקספיר, המלט, מערכה 5, תמונה 2, מאנגלית: אברהם שלונסקי, בתוך שלונסקי, תרגומים משירת העולם: ויליאם שקספיר: מחזות, תל-אביב ומפעלי נייר חדרה: ספריית פועלים, תשל"ב, עמ' 159.